

Kevevári István

ZSARNOKÖLÉS ÉS KIRÁLYI FELELŐSSÉG A FRANCIA VALLÁSHÁBORÚK IDEJÉN

Tyrannicide and the King's Status During the French Wars of Religion

Dr. Kevevári István, egyetemi adjunktus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jогtörténeti Tanszék,
kevevari.istvan@uni-nke.hu

Jelen tanulmányban a reformáció 16. századi politikai teológiáját vizsgálom az ellenállás és a zsarnokölés problémáját középpontba helyezve. Céloom annak a szellemi mozgásnak a leírása a rendelkezésre álló elsődleges források elemzésének segítségével, hogy a világi hatalommal való szembenállás alátámasztását miként kívánták a reformáció legfontosabb szerzői megindokolni. Álláspontom szerint a francia vallásháborúk idején a királyi hatalom alapjait tekintve lényeges változás állt be, amely túlmutatott a vallási megfontolásokon. Kálvin János és főleg az őt követő francia protestáns monarchomachok azonban már egy jogi alapokon álló ellenállási jogról beszéltek, sőt a királyi hatalom népi eredetének tanával a modern politikai filozófiát is megelőlegezték.

KULCSSZAVAK:

alkotmányosság, ellenállási jog, fejedelmi hatalom, reformáció, szuverenitás, zsarnokság

In my paper I investigate the political theology of the Reformation in the 16th century focusing on the problems of resistance and tyrannicide. My goal is to analyse the development of the theory of resistance through primary sources of the most important thinkers of the Reformation. My thesis focuses on the fact that during the French Wars of Religion some fundamental shift occurred on the topic of regal power and that went beyond the religious considerations. John Calvin and more so his French protestant followers the monarchomachs wrote about the right to resist, moreover, they claimed that the power of the kings originate from the people and by this they are precursors of the modern political theory.

KEYWORDS:

constitutionalism, right of resistance, princely power, reformation, sovereignty, tyranny

BEVEZETÉS

A reformáció a kora újkori Európa egyik legmeghatározóbb társadalmi-kulturális változását hozta el, és a változás a világi és egyházi hatalom pozícióját is érintette. Jelen tanulmányomban az ellenállás és a zsarnokölés problémájával foglalkozom, amelyek a legszimbolikusabb ügyeknek voltak tekinthetőek a korszakban.

Ha a 16. század tendenciáit nézzük, akkor egyfajta eltolódást tapasztalhatunk a hit nevében folytatott népies primer ellenállástól (német parasztháborúk Münzer Tamás vezetésével) a zsarnokölés óvatos kimondásán át az intézményes ellenállásig és a királyi hatalom legitimációs bázisának újrafogalmazásáig. Míg Münzer Tamás az istentelen királyokkal és papokkal szembeni nyílt konfliktus felvállalását hirdette, Luther egy sokkal inkább reálpolitikus és óvatosabb álláspontot képviselt a zsarnok királyokhoz fűződő viszony és a világi hatalom hitélettel való viszonyával kapcsolatban.

Azonban ehhez a korszakhoz fűződő legfontosabb tézis a „zsarnokölés” elméletének kidolgozása, amelyet Kálvin Jánoshoz és a francia vallásháborúk nyomán megjelenő monarchomachok tevékenységéhez szoktak kapcsolni. Habár a zsarnoki módon uralkodó fejedelmek eltávolítása témaként megjelenik ezeknél a szerzőknél, álláspontom szerint éppen hogy a világi hatalom alkotmányos és intézményes korlátainak lehetőségét fogalmazzák meg, ezzel megelőlegezve a modern állam korlátozott hatalomeszményét.

Közvetlen történelmi előzmények: francia vallásháborúk

A francia királyságba a reformáció gallikanizmus néven érkezett meg, célja egy francia nemzeti egyház létrehozása volt,¹ azonban a katolikus egyház és a francia elit nagy része végül a római pápa mellé állt ebben a kérdésben, aminek eredménye részben a francia protestánsok menekülése volt (Kálvin János is így került Genfbe), részben pedig a hugenotáknak nevezett francia protestánsok szerveződése.

II. Henrik halála után két kiskorú gyermeket hagyott maga után, és özvegye, Medici Katalin királyné lett az ország régense. Az ország elitje két részre (egy katolikus és egy protestáns részre) szakadt, amelyek kölcsönösen halálos ellenségként tekintettek egymásra, és a megoldást egyedül az ország teljes vallási egységében látták. A vallási színezetű konfliktus valójában a kezdet kezdetétől politikai színezetű volt, amely hamarosan a francia trón feletti kontrollra (majd annak megszerzésére) irányult.²

Ebben a polgárháborús helyzetben a monarchomachok elsősorban a protestáns elit pozícióit és törekvései mellett érvelő szerzőket, pamfletírókat és politikusokat jelentettek, akiknek habár fontos volt az, hogy a hugenoták vallási elvei szerint egyetlen nemzeti

¹ MacCulloch 2011. 92.

² MacCulloch 2011. 464.

egyház jöjjön létre, végeredményben a királyi hatalom alapjainak újrafogalmazását szorgalmazták.

A monarchomachok sok szálon kötődtek a genfi kálvinizmushoz, és lényegében a Kálvin János által megfogalmazott politikai teológia folytatóinak tekinthetőek, de érzésük már nem teológiai volt, hanem határozottan jogi-történelmi. Azonban a zsarnoksággal és a hatalommal való visszaélés kérdése a francia protestánsok számára különösen hűsbavágó kérdéssé vált a Szent Bertalan-éji vérengzést követően. Nem véletlen, hogy az esszém második felében bemutatott François Hotman és Théodore de Bèze is ezután írták meg fontos elméleti munkájukat ebben a témában.

KÁLVIN JÁNOS: A ZSARNOKÖLÉS-ELMÉLET ELSŐ KIDOLGOZÓJA?

Habár Kálvin a kormányzatot isteni ajándéknak nevezi, elismeri, hogy nem minden uralkodó vagy vezető viseltetik felelősséggel e nemes hivatás iránt. Nem mondja ki azonban könnyelműen a lázadáshoz való jogot vagy a zsarnok uralkodó eltávolításának jogát: „Először is szeretném, ha eszünkbe vennénk és szorgalmasan megfigyelnék az olvasók – amire a Szentírás nem ok nélkül emlékeztet minket olyan gyakran – Istennek ama gondviselését és közös munkálkodását a királyságok elosztásában és abban, ahogy olyan királyokat ad, amilyeneket jónak lát.”³

Kálvin főszabályként (Lutherhez hasonlóan) a zsarnok uralkodónak való engedelmeséget írja elő.⁴ Ennek oka, hogy még a legsilányabb uralkodó is „mennyei végzésből” kerül a helyére.⁵ A kálvini isteni szuverenitás szerint nincsen semmi az Úr akarata ellenére, az alattvalóknak meg kell elégedniük azzal a tudattal, hogy a királyok „Isten akaratából viselik azt a méltóságot, amelyre maga az Úr nyomta rá és véste fel a sérthetetlenség felségét”.⁶ Kálvin szerint az ima segíthet, mert „Isten kezében vannak a királyok szívei és a királyságok változásai”.⁷

Kálvinnak szokták tulajdonítani a zsarnokölés elméletének kidolgozását, azonban nagyon fontos, hogy ezt Kálvin nem valamiféle (kollektív) jogként állítja. Ahogy fentebb idéztem, az isteni gondviselés cselekszik, és eltünteti a zsarnok királyokat:

„És itt tűnik ki csodálatos jósága, valamint hatalma és gondviselése. Mert majd az ő szolgálai közül támaszt nyilvános bosszúállókat és parancsolatával látja el őket, hogy megtorlást vegyenek a bűnös uralkodásért és hogy az igazságtalan módon elnyomott népet

³ Kálvin 1994. 773.

⁴ Kálvin 1994. 774.

⁵ Kálvin 1994. 774.

⁶ Kálvin 1994. 775.

⁷ Kálvin 1994. 776.

a nyomorult balsorsból kiemeljék, majd pedig a más terveket szövő és mást tervező embereknek dühét fordítja rájuk.”⁸

Ez az „isteni bosszúálló” korántsem szent ember, habár Isten munkáját viszi végbe a külső (polgári) kormányzat megjavítására, a saját lelke odavan, mert „ámbár Isten keze rendelte őket arra, aminek jónak látta és bár tudtukon kívül annak munkáját hajtották végre, mindamellet semmi egyebet nem forgattak a lelkükben, mint gonoszságot”.⁹ Kálvin szerint a zsarnoklás egyéni gonosztette egy felsőbb isteni rendben a helyére kerül, de ezzel együtt sem menti fel a zsarnokölőt.

Az ellenállás lehetőségének van tehát egy „rendszeren kívüli” vagy magánformája, amely az Isten eszközévé váló „zsarnokölőben” ölt testet. Kálvin azonban felveti és helyesli annak a lehetőségét, hogy a zsarnok hatalmának akadályozása intézményi keretek között történjen:

„Mert vannak most a néptől szervezve bizonyos felsőbbségek, amelyek a királyok önkényének korlátozására vannak felállítva (aminők hajdan a lacedaemoniaknál a királyok ellenőrzésére rendelt eforusok voltak, vagy a római konzulokkal szembeállított néptribunusok, vagy az athéniak senátusával szemben a demarkusok és aminő hatalommal talán a mostani viszonyok között működik egyes országokban a három rend, mikor országgyűlést tartanak): annyira nem vagyok az ellen, hogy ezek kötelességszerűleg közbelépjenek a királyok dühöngő önkényével szemben, hogy inkább, ha ők az erőszakosan önkényeskedő és a föld népét sanyargató királyokkal szemben gyáván meghunyászkodnak, hallgatásukat, képmutatásukat elvetemült hitetlenségnek állítom, mivel álnokul elárulják a nép szabadságát, noha tudják, hogy Isten rendelte őket ennek védőiül”.¹⁰

Azonban ez az ellenállási jog csakis abban az esetben él, ha istenellenes parancsolatba ütközik a felsőbb hatalom utasítása: „Isten tehát a királyok királya, aki midőn szent ajkát megnyitja, egyedül rá kell mindenekelőtt is mindenekfelett hallgatnunk; aztán vagyunk csak alávetve azoknak az embereknek, akik előttünk járnak, de csak Istenben. Ha valamit ő ellene parancsolnak, számba se vegyük azt.”¹¹

A NÉP KIRÁLYÁT MEGÖLNI NEM KELL FÉLNETEK... – MONARCHOMACHOK ÉS A FRANCIA PROTESTANTIZMUS

Franciaországot, mint egész Európát, mélyen megosztották a protestantizmus eszméiből eredő hitviták. Franciaországban a király mindig is a katolikus egyház oldalán állt,

⁸ Kálvin 1994. 776.

⁹ Kálvin 1994. 777.

¹⁰ Kálvin 1994. 777–778.

¹¹ Kálvin 1994. 778.

míg a francia protestantizmus fő társadalmi bázisát a francia városi polgárok és egyes nemesek képviselték.¹² A két fél között nyilvánvaló erőkülönbségek voltak, így nem volt lehetséges a protestantizmus ügyét erővel véghez vinni, miként történt az Angliában és Skóciában.¹³ Így a hugenották kénytelenek voltak érvelésüket jogi alapokra helyezni. A monarchomachok közül François Hotmant, Théodore de Bèze-t (vagy magyarosítva: Béza Tódor) és Philippe de Mornay-t emelem ki. Jelen tanulmányomban csak az első két szerző érvelésének fő téziseit tárgyalom.

François Hotman (1524–1590, francia protestáns jogász) *Francogallica* című művében sokrétű érvelésében arra tesz kísérletet, hogy a régi krónikák, antik történetírók leírásai és római jogi szöveghelyek segítségével bizonyítsa azt, hogy a gall és a frank népek (amelyeknek a francia nép az örököse) az ősi törvények szerint maguk választották a királyukat, és Franciaország ezen a tradíción alapul.¹⁴ Mivel a nép helyezi a trónra a királyokat, a népnek Hotman érvelése szerint joga is van onnan eltávolítani őket. Antik szerzőkre (elsősorban Platónra és Arisztotelészre) hivatkozva arra hívja fel a figyelmet, hogy *Francogallica* nem zsarnoki uralom,¹⁵ hanem sokkal inkább a Ciceró által is felvázolt vegyes kormányzatú uralom, amelyben a francia király mellett a három rend ugyanúgy részt vesz a kormányzásban.¹⁶

Hotman sorra vizsgál minden egykori és létező európai királyságot, és azt véli felfedezni, hogy minden olyan országban, amelyben nem zsarnok uralkodik, a népek közös joga alapján minden évben egyszer a három rendnek össze kell gyűlnie, és így kellene lennie Franciaországban is.¹⁷ Ennek a gyűlésnek a hatáskörébe tartozik a királyok megválasztása és eltávolítása, a háború és béke jogáról való döntés, és végül hatalmat gyakorol és jogot alkot a népe egésze számára.¹⁸

A francia jogász a király és a királyság (nép) kettőséből a népet teszi meg elsőnek, a nép létezése által lehet valaki király, mert „[a] nép létezhet király nélkül, a saját tanácskozásait vagy nemeseit követve, azonban egy király nem lehet nép nélkül elképzelni”.¹⁹ Ezt az igazságot az is alátámasztja, hogy a király személy szerint halandó ember, azonban a nép örökön fennálló. Hotman szerint a király, legyen bármilyen nagy tekintélyű, törekeny és esendő a nép egészéhez mérve. Ha a király el is veszne, meghalna a csatában, ha elragadná a téboly, vagy kiskorúsága miatt nem lenne alkalmas a vezetésre, a nép és bölcsei akkor is elvezetnék az országot, amíg új uralkodót nem emelnének maguk fölé.²⁰

¹² Franklin 1969. 18.

¹³ Franklin 1969. 32.

¹⁴ Hotman 1969. [1573] 58.

¹⁵ Ennek három jele van a francia jogász szerint: 1. kikényszerített engedelmesség az alattvalók részéről; 2. idegen testőrök és védelmezők; 3. minden döntést a zsarnok akarata és nem a közjó határoz meg.

¹⁶ Hotman 1969. [1573] 66.

¹⁷ Hotman 1969. [1573] 70.

¹⁸ Hotman 1969. [1573] 73.

¹⁹ Hotman 1969. [1573] 79.

²⁰ Hotman 1969. [1573] 79.

Hotman írása a korszak egyik legkomolyabb politikai szövege volt Franciaországban, a kortárs Jean Bodin *Les six livres de la republique* című művével párba állítva érthető meg, hogy az újkor egyik jelentős állomását jelzi ez a szöveg, amely hatásosan érvelt a nép felhatalmazásán alapuló hatalomgyakorlás mellett. Talán, ha a hugenotta törekvések nem buktak volna el, e mű hatástörténete még komolyabb lett volna.

Théodore de Bèze (1519–1605, svájci teológus) Kálvin megbízhatóbb kollégájaként és a genfi gyülekezet vezetőjeként a teológus halála után joggal tekinthető az életmű folytatójának. Miként jeleztem, Kálvin inkább csak felvillantotta a zsarnokölés lehetőségét, de teljes értékű, kierelelt elméletként Bèze *Du droit des Magistrats* című írásában jelenik meg.

A svájci teológus leszögezi műve elején, hogy az igazságosság forrása Isten akarata, és egyedül Isten parancsait kell kivétel nélkül teljesíteni. A fejedelmek azon parancsait, amelyek hitellenesek vagy gonoszak, nem kell betartani, a hitellenes parancsok „ellenkeznek Isten parancsolatainak első táblájával”,²¹ a gonoszok pedig megsértik vagy lehetetlenné teszik a könyörületes cselekedeteinket embertársaink iránt.²² A hitellenes vagy gonosz parancsokkal szemben megengedett a parancs megtagadása, nyilvánuljon meg ez tiltásban vagy egy cselekedet előírásában.

Ha a parancs olyan tisztviselőtől jön, aki önmaga nem szuverén, hatalma egy felsőbb világi hatalomtól ered, akkor Bèze szerint először hozzá kell fordulni, mégpedig a körülmények által megengedett módon, jogi úton, de ha ez nem célszerű a parancs súlyára tekintettel, akkor megengedett az azonnali fellépés.²³

Nagyon érdekes Bèze-nek a világi hatalom forrására vonatkozó gondolata, amelyben Kálvin és Hotman gondolatainak egyfajta szintézisét kell látnunk. Kálvin szerint Isten adja a népnek a királyokat, azonban Bèze szerint, ha ez így is van, a nép választása akkor is kell a királyok trónra emelkedéséhez. Hotman korábban megidézett gondolatait vélhetjük felfedezni, amikor azt olvashatjuk, hogy nem a népek lettek az uralkodók számára teremtve, hanem az uralkodók a nép számára. Az ószövetségi Saul és Dávid királyok példáját hozza fel, akik, habár Isten választottjai voltak, csak a nép elfogadásával és Izrael törzseinek választásával emelkedtek fel.²⁴

A fenti gondolatmenetből következik, hogy Bèze megkülönbözteti a trónbitorlókkal és törvényes uralkodókkal szembeni ellenállás lehetőségeit. A trónbitorlókkal (akik lehetnek olyanok, akik a nép jogával szemben lépnek hatalomra, vagy idegen hódítók) szemben a népnek elsősorban a saját legitim intézményein keresztül kell fellépnie, és ha nem jár eredménnyel, akkor meg kell védenie a polgároknak ezeket a hivatalokat és hivatalnokokat.²⁵ Azonban Bèze nem veti el annak lehetőségét, hogy idővel ez a bitorolt uralom legitimé és törvényessé váljon (hiszen az uralkodó megszerezheti a kezdetben hiányzó

²¹ Bèze 1969. [1574] 101.

²² Bèze 1969. [1574] 101.

²³ Bèze 1969. [1574] 102–103.

²⁴ Bèze 1969. [1574] 103.

²⁵ Bèze 1969. [1574] 107.

felhatalmazást a néptől). A svájci teológus óvatosságra int, és a középút megtalálására szólít fel az esztelen lázadás és az elnyomás néma türése között.²⁶

Más a helyzet azon uralkodókkal szemben, akik a nép valódi felhatalmazása alapján uralkodnak, és az idők folyamán válnak zsarnokivá. Három személyi kört különböztet meg, akiknek más és más lehetőségeik vannak: a magánszemélyekét, a kisebb előljárók és az ellenőrző hivatalokét, illetve a rendekét, amelyek létreje már Kálvin is utalt.

A magánszemélyek számára (hacsak Isten különleges szólítása mást nem mond számukra) nem lehet erőszakkal válaszolni a zsarnoki erőszakra, azonban így is vonatkozik rájuk, hogy a zsarnok hitellenes és gonosz parancsait nem kell teljesíteniük.²⁷ Ennek oka az, hogy szemben azokkal, akik bitorolják a hatalmat, ebben az esetben a zsarnok megkapta a felhatalmazást, és egy egyszerű polgár nem dönthet úgy, hogy innentől kezdve ez a felhatalmazás nem él.²⁸

A kisebb előljárók azok, akik nem a király háznépéhez és közvetlen neki alárendelt szolgálói közé tartoznak, hanem azon tisztviselők, akiknek a hivatala nem a királyhoz, hanem a királysághoz (tehát a néphez) köthetőek. Habár e tisztviselők (hercegek, márkik, bárók, grófok stb.) a szuverén parancsát kell hogy kövessék, de hatalmuk nem a szuveréntől, hanem a szuverenitásból ered Bèze szerint.²⁹ A szuverenitás ebben az értelmezésben független a bitorló személytől, jogi viszony, amely a szuverén és a nép között áll fenn: „Ez nem jelenti azt, hogy a szuverén lenne a szerzője vagy a forrása a jogainak, mivel a szuverén nem lép a szuverén hatalmának teljes birtokába, amíg nem esküdött fel a szuverenítésra, és nem fogadta el a feltételeket, amelyek az eskühöz kötődnek.”³⁰

A szuverén hatalomgyakorlás tehát nem korlátlan, feltételes és megosztott a király és a többi tisztségviselő között, az alárendelt személyeknek kell felügyelni, hogy az uralkodó betartja-e a szuverenitással együtt járó esküt, minden hatalom csak az eskü és a törvények keretei között gyakorolható. Amíg az uralkodó betartja az esküjét, addig engedelmeskedni kell neki, viszont abban a pillanatban, amikor ezt az esküt megszegi, az alárendelt kisebb előljárókat sem köti többé az eskü. Azonban ekkor sem szabad nyílt lázítást szítaniuk, hanem a gondjukra bízott embereket kell megvédeniük a zsarnoki erőszakkal szemben, amíg a rendek, amelyeknek joguk van fellépni ilyen esetben, megteszik a szükséges intézkedéseket.³¹

Tehát minden azokon a rendeken áll, akik, habár alá vannak rendelve a szuverénnek, de a szuverenitás jogainak védelmezőiként vannak kijelölve. Mivel a rendek választják meg a királyt, egyedül nekik van joguk eltávolítani a zsarnokot. A zsarnokkal szembeni fellépés feltétele az, hogy az uralkodó megsértse az ország törvényeit, megsértse az uralkodói esküjét és ne hallgasson a tanácsokra (tehát ne legyen remény arra, hogy megváltozik),

²⁶ Bèze 1969. [1574] 106.

²⁷ Bèze 1969. [1574] 108.

²⁸ Bèze 1969. [1574] 109.

²⁹ Bèze 1969. [1574] 110–111.

³⁰ Bèze 1969. [1574] 111.

³¹ Bèze 1969. [1574] 112.

ebben az esetben a nemesi eljáróknak a gondjukra bízottakat kell óvniuk, a rendeknek pedig a jog által adott eszközökkel helyre kell állítaniuk a helyes rendet és meg kell büntetniük a zsarnokot.³²

Mindezekből egyértelműen látszik, hogy Bèze számára nincsen korlátlan hatalom, minden hatalom jogilag korlátozott, és az ilyen hatalomgyakorlással szemben fel kell lépni.

ZÁRSZÓ

Jelen írás alapján talán jól látszik, a protestáns politikai teológiában és a korszak politikai gondolkodásában milyen szerepet töltött be az ellenállás és a lázadás kérdése. A 16. század nagy hitéleti változása alapjaiban forgatta fel az európai államok társadalmait, de ellentmondásos módon a hit és a világi hatalom még messzebb került egymástól. A felekezetekre szakadó nemzetek számára nem lehetett isteni rendelésre alapozni a királyok hatalmát, és még inkább nem lehetett problémátlanul hitéleti alapon letaszítani a királyokat (ahogy azt láttuk Münzer Tamás estében). A kálvinista reformáció hozta el azokat a teóriákat, amelyek már a modern államiság és jog keretei között kívánták leírni a hatalom és az ellenállás kérdéseit. Érdeemes megfigyelni, hogy Théodore de Bèze számára is inkább jogi kérdés volt ez, és csak a zsarnoki uralom egyik motívumaként jelent meg a hit és a felekezeti probléma (még akkor is, ha a korszak francia hatalmi erőtereit ez határozta meg). Álláspontom szerint a korszak szerzőinek vizsgálatakor elsősorban a modern államiság és hatalommegosztás csíráit kell leginkább tisztelnünk, azokat az elszórt utalásokat, amelyekben már ott volt egy pacifikált állami hatalom ígérete, amely saját polgárára nem legyűrendő akadályként, hanem az önnön hatalmuk forrásaként tekint.

³² Bèze 1969. [1574] 123.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Bèze, Théodore de (1969) [1574]: Right of Magistrates. In H. Franklin, Julian szerk.: *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century*. New York, Pegasus.
2. Franklin, Julien H. szerk. (1969): *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century*. New York, Pegasus.
3. Hotman, François (1969) [1573]: *Francogallica*. In H. Franklin, Julian szerk.: *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century*. New York, Pegasus.
4. Kálvin János (1994): *A keresztyén vallás rendszere. 2. kötet*. Budapest, Kálvin Kiadó.
5. MacCulloch, Diarmaid (2011): *A reformáció története*. Budapest, Európa.

Kevevári István a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének adjunktusa, kutatási területe felöleli az államelmélet, a jogelmélet és a politikai eszmék történetét.